

Historie en impressies van het vernieuwde Richard Wagner Museum Bayreuth – deel 2.

door Leo M. Cornelissen

Na het historisch overzicht van 1874 tot 2010 in de vorige Wagner Kroniek, waarin de bouw, de bewogen periode van 100 jaar familiebewoning en de transformatie van het huis Wahnfried tot museum in 1976 beschreven werd, volgt hier een uiteenzetting van de ingrijpende renovatie van 2010-2015, het nieuwe museumconcept en een uitgebreide impressie van het bezoek aan het vernieuwde Wahnfriedcomplex.

De vernieuwbouwfase 2010-2015

Zoals we hiervoor zagen, werden, ondanks nogal wat tegenstand, de grootscheepse verbouw- en nieuwbouwplannen toch doorgezet en sloot het oude Wahnfried najaar 2010 de deuren. Het voormalige woonhuispand werd de jaren daarna volledig gestript tot een kaal casco en voorzien van nieuwe fundering, muren, vloeren en leidingsystemen. Alle buitenmuren, waaronder ook de achtergevel met de halfronde erker en de westelijke zijvleugel, die bij de renovatie van 1973-1976

nieuw waren opgetrokken, werden grondig onderhanden genomen, maar bleven wel intact. Diep onder het voorplein, onder het perkje met de buste van Ludwig II, werd een nieuwe, grote depotruimte aangelegd en langs de uiterste westgrens van het terrein verrees een lage langgerekte museumvleugel met daaronder een even groot souterrain. Hier was dus sprake van complete nieuwbouw. Het naast het huis Wahnfried gelegen Siegfried-Wagner-Haus

kreeg een forse opknopbeurt en de entreepartij werd teruggebracht in de oorspronkelijke staat, losstaand van het huis Wahnfried. Zoals niet ongebruikelijk is bij dergelijke bouwprojecten, liepen de kosten, ondanks gedegen plannings en kostenramingen, danig uit de hand en kwam het geheel 1,5 jaar later gereed dan de bedoeling was. Op 26 juli 2015 was het dan zover dat, aan de vooravond van de jaarlijkse Festspiele, het geheel in gebruik kon worden genomen. Zoals eerder gememoreerd, hield Nike Wagner de openingsrede en zij nam daarbij geen blad voor de mond. In een aansluitend artikel treft u integraal haar bijdrage. Na lezing van het eerdere historisch overzicht en het hier volgende bezoekverslag, zal het u niet moeilijk zijn haar inbreng te plaatsen.

Het nieuwe museumconcept

Met de recente (ver)bouwactiviteiten en (her)inrichting van de drie gebouwen wordt voor het nieuwe Wahnfriedcomplex een helder expositieconcept nagestreefd. De officiële documentatie vermeldt daarover het volgende:

Het Haus Wahnfried, de oorspronkelijke woning van de componist, wil de bezoekers “am authentisch-auratischen Ort” een inzicht bieden in diens leven en werk en dat zo mogelijk ook laten meebelevan.

De begane grond beoogt een indruk te geven van de tijd van omstreeks 1880 en Richard Wagners leefwereld. Wisselende tentoonstellingen met documenten uit de handschriften- en grafiekverzameling van het Nationalarchiv zullen plaatsvinden op de tussenverdieping en de eerste etage.

In *het Siegfried-Wagner-Haus* worden de woonruimtes van Winifred Wagner voor het eerst publiekelijk toegankelijk gemaakt. Hier worden de ideologische en filosofische ontwikkelingen m.b.t. Wagner en zijn latere familie getoond, waaronder ook de persoonlijke relaties tussen hen en Adolf Hitler en de wijze waarop het Derde Rijk Wagner heeft gebruikt (misbruikt) ten eigen nutte.

De nieuwe museumvleugel is er op gericht de opvoeringsgeschiedenis van de Bayreuther Festspiele door de jaren heen te tonen. In het ruime souterrain bevinden zich de verzameling decormodellen, een aantal gedragen historische kostuums en andere interessante artefacten die bij de voorstellingen gebruikt werden. Op de begane grond zullen 1- of 2-jaarlijkse tentoonstellingen worden ingericht. Het geheel omvat tevens een museumwinkel en een bescheiden cafetaria.

Het vernieuwde Haus Wahnfried

Zoals verwacht mag worden, zo direct na een heropenstelling, ziet het pand er stralend spic and span uit, zowel van buiten als van binnen. Wat op de begane grond echter direct opvalt, zijn de grote lege ruimten, vooral van de achterzaal. Het moet me maar direct van het hart: van de aangekondigde 1880-sfeer van het “authentisch-auratischen Ort” is helaas niets te merken. Natuurlijk alle begrip ervoor dat we niet echt 135 jaar terug stappen in een kleinburgerlijk overvol 19^e eeuws interieur, maar deze kale, lege, sfeerloze ruimte roept geen enkel beeld meer op van Richard Wagners leefwereld en hoe deze zelfde ruimte destijds was vormgegeven. Het is een lege zaal, die alleen geschikt is gemaakt voor recepties en concerten. Ook in de vorige museale opstelling was deze hoofdruimte van het woonhuis als concertzaal en niet als woonkamer heringericht, maar destijds was dat toch met meer sfeergevoel gedaan dan de onpersoonlijke koude ruimte die het nu is. De boekenkasten langs de wanden zijn net als in de vorige opstelling, gevuld met Wagners originele bibliotheek; echter, wat voor Wagnerboekenfreak ik ook ben, het lost mijn gevoel van onbehagen t.a.v. deze ruimte niet op.

Daarbij komt m.i. een principiële vraag aan de orde, nl. welke opvatting te hanteren ten aanzien van het kunsthistorisch verantwoord herinrichten van historische ruimten. In het vernieuwde Wahnfried hangt in de kamers op de begane grond een aantal grote witte doeken over veronderstelde meubels of schilderijen. Daarmee wil men aangeven dat op deze plaatsen de oorspronkelijke meubels of schilderijen verloren zijn gegaan. Van al die ruimten bestaan vele afbeeldingen waardoor precies bekend is waar, wat voor meubelen er stonden en welke schilderijen er hingen. Een voorbeeld: in de grote zaal hingen aan weerszijden van de toegangsdeur naar de centrale hal twee overbekende portretten van Goethe en Schiller, maar die afbeeldingen worden niet getoond – er hangen op die plekken nu witte doeken tegen de muur – omdat men niet meer beschikt over exact dezelfde objecten waar het ‘oog van de Meester op heeft gerust’. Mentaal waan je je daarmee terug in de tijden van de Bayreuther Kreis, omstreeks 1900. Het meest zotte en smakeloze interieur is de eetkamer, waarvan ook uitgebreide foto’s van het voormalige meubilair bestaan, maar de gehele ruimte is nu uitsluitend gevuld met ruwe houten kisten overdekt met witte lappen. Het effect van al deze dwaze witte afdekkingen is dat er een onwezenlijke, niet te duiden onpersoonlijke sfeer wordt opgeroepen, waarbij je als bezoeker geen idee hebt wat voor een voorwerp daar vroeger stond of hing en hoe dat er uitzag. Het is een uiterst minimalistische opvatting van herinrichting van historische panden: historisch overdreven correct, maar de geïnteresseerde bezoeker wordt geen inhoudelijke informatie, laat staan de tegenwoordig zo verlangde mogelijkheid op beleving, geboden.

Vergelijk dat nu eens met hoe bijv. in Amsterdam het Rembrandthuis is heringericht. Daar weet men, net als bij Wahnfried, op basis van originele historische documentatie, precies welke voorwerpen er vroeger in de diverse ruimtes aanwezig waren. Daar is het originele kunstenaarshuis historisch-geïnteresseerd heringericht met soortgelijk 17^e eeuwse antiek huisraad of minder gebruikelijke voorwerpen die exact zijn gekopieerd van tekeningen en schilderijen van Rembrandt zelf. Natuurlijk zijn het niet diezelfde voorwerpen die Rembrandt toen met zijn hand heeft beroerd, maar als bezoeker krijg je aldus wel een volledig, levendig beeld hoe het er destijds heeft uitgezien. Verrijkt met tentoongesteld origineel werk van de kunstenaar, roept dat tezamen een bijzondere sfeer en een realistisch belevingsgevoel op.

Niks Disney, historisch alleszins verantwoord. Die fantastische kans – want het vele aanwezige fotomateriaal biedt alle mogelijkheden voor een verantwoorde herinrichting – is in het vernieuwde Haus Wahnfried helaas niet benut. Onvoldoende geldmiddelen kunnen de reden niet zijn geweest. Daarnaast, hoe inconsequent kan je zijn: het pand zelf is voor meer dan twee derde herbouwd en behalve de voorgevel en entreehal is er nauwelijks nog iets origineel; alle boekenkasten in de zaal zijn remakes van 1975; in Cosima's salon op de begane grond is het oude behang wel vervangen door speciaal nieuw aangemaakt lila wandpapier. Vanuit de gehanteerde authenticiteitsgedachte was het consequenter geweest als men de kunstenaar Christo had gevraagd het hele pand maar in wit textiel in te pakken. Kortom, het is eigenlijk een raar allegaartje geworden, waarbij een op de moderne bezoeker ingestelde inrichtingsvisie heeft ontbroken.

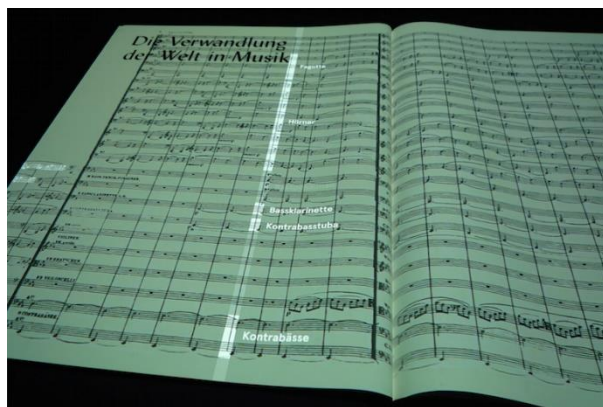
De op zich fraaie, strak witte, maar identiteitsloze expositiezaaltjes op de eerste verdieping hadden zich overal ter wereld kunnen bevinden: in Berlijn, Lima, Abu Dhabi, New York, Chengdu of Haifa. Persoonlijk heb ik het als een doodzonde ervaren dat de kleine vertrekken aan de achterzijde, die intact waren gebleven bij het bombardement van april 1945, waar Cosima het laatste decennium van haar leven sleet en waar zeer ontroerende getuigenissen van haar kleinkinderen over verhalen, nu respectloos zijn verdwenen. In de vorige museumopstelling konden die ruimten nog enigermate als zodanig beleefd worden, maar nu

vormen ze een onherkenbaar onderdeel van de vernieuwde, vergrote, ruimtelijke indeling.

Wat er op die bovenverdieping daarentegen aan prentwerk en originele documenten wordt getoond, is zeer de moeite waard en daar valt heel veel te genieten: de huwelijksaankondiging van Richard en Minna, authentieke handschriften, partituren, lithografieën met portretten, foto's, kostuumontwerpen, brieven en allerlei voorwerpen die in gebruik zijn geweest bij de diverse Wagnergeneraties. Een informatieve, maar ook bonte en leuke verzameling.

Het huis mist dus de beloofde Wagnersfeer. I.p.v. een gerestaureerd kunstenaarswoonhuis is het een koud modern museum geworden, maar wel met een mooie historische collectie op de bovenverdieping. En wat dat laatste betreft is er nog wel meer: de mooiste denkbare schatten zijn te vinden onder de grond, in het vernieuwde souterrain. In een stemmige, wat sacraal ingerichte ruimte, wordt je geconfronteerd met wellicht de belangrijkste handschriften van de klassieke operacultuur:

Wagners diverse originele handgeschreven tekstversies en de handpartituur van *Tristan und Isolde*. Wat een ervaring dit zelf en van zo nabij te kunnen aanschouwen. Wat mogen we blij zijn dat deze partituur niet in handen van Hitler is geraakt, want dan was die, net zoals die vijf andere originele Wagnerpartituren, verloren gegaan ⁵⁾. In dit opzicht valt tevens de zo vermaledijde Winifred niet genoeg te prijzen dat zij heeft weten te verhinderen dat haar zoon Wieland, met zijn haat tegen zijn grootvader en het naoorlogse Duitsland, dit unieke cultuuricoon in 1955 wilde verpatsen om meer huishoudgeld te hebben. ⁶⁾

In dat souterrain wacht nog een onverwachte verassing. Met behulp van de modernste projectietechnieken kan je gelijktijdig meekijken en luisteren naar de op dat moment gespeelde noten, die door een steeds verschuivende smalle verticale lichtbalk in de mee scrollende directiepartituur worden getoond. Het is een verbluffende en een diep-emotionele ervaring zo het voorspel *Lohengrin* en het einde van de *Götterdämmerung* te beleven. Je staat a.h.w. naast de dirigent. Neem bij je bezoek hier de tijd voor en experimenteer met de diverse muzikale selectiemogelijkheden die geboden worden.

Het thans opengestelde Siegfried-Wagner-Haus

Dit historisch beladen pand is nu voor het eerst voor het publiek toegankelijk. D.w.z. slechts drie ruimtes van de begane grond, niet de overige kamers en de bovenverdieping, waar vroeger de gasten, zoals Richard Strauss, Toscanini en Hitler overnachtten en nu de directie van de gezamenlijke Wagner-, Liszt- en Jean-Paul-musea zetelt. Het meest tot de verbeelding spreekt de centrale middenhal met de grote open haard waar in de Nazitijd het toenmalige gezelschap zich in grote zetels om heen drapeerde en Hitler zijn befaamde nachtelijke monologen hield. De opengestelde maar niet-betreedbare, in jaren 30-

stijl ingerichte eetkamer ziet er uit alsof ieder ogenblik de Nazi-bonzen kunnen binnenkomen. De prettigste ruimte is de lichtrijke tuinkamer aan de achterzijde, die Winifred als werkkamer in gebruik had. In hal en werkkamer is alle meubilair afwezig, wel staan er meerdere lage videoapparaten waarop verschillende journaalbeelden uit de nazitijd worden getoond. De beelden zijn niet van geweldige kwaliteit, mede t.g.v. ongewenste lichtreflecties, maar het is toch positief te waarderen dat het bruine verleden niet meer wordt weggestopt. De fragmentarische, korte filmselecties bieden geen sluitend tijdsoverzicht, maar het vertoont zegt wel veel en zal door heel wat Duitsers wellicht toch als schokkend worden ervaren. Mij viel op, dat sommigen van hen behoorlijk lang aan die beelden bleven gekluisterd. Naar onze begrippen had deze introspectie best wel wat fundamenteeler en systematischer mogen worden opgezet. De oproep van Nike Wagner bij de officiële opening om hier ook de, juist in deze historische ruimte opgenomen, geruchtmakende interviewfilm van Syberberg met Winifred te tonen, durft men kennelijk toch nog niet aan en blijkt vooralsnog een brug te ver. Wellicht is deze museale presentatie mede bedoeld om de immer maar voortdurende discussie over dit aspect van de Wagnerfamilie en Bayreuth bewust in rustiger banen te leiden, door deze een herkenbare en niet-ontkennende plek in de standaardpresentatie te geven. Hoe dan ook, eindelijk is er meer openheid en je realiseert je ook terdege het historische karakter van dit huis.

Hans-Jürgen Syberberg en Winifred in 1975

Het nieuwe Wagner-Museum

De aanvankelijke scepsis, toen de plannen voor dit museum werden aangekondigd, zal, nu het er staat, ongetwijfeld snel verstommen, immers het nieuwe museumgebouw is een waar juweeltje geworden. Fraai, slank gesitueerd langs de rand van het terrein en van een innemende laagbouw-architectuur. De doorlopende glaswand van vloer tot dak aan de tuinzijde, waardoor park en binnenruimte in elkaar overvloeien, roept eenzelfde visuele beleving op als bij het Museum Kröller-Müller op de Hoge Veluwe, het Brücke-Museum in Berlijn-Dahlem of het Louisiana Museum in Humlebaek ten noorden van Kopenhagen. Door hier aandacht te schenken aan de relatie met de Festspiele en ruime mogelijkheden te bieden aan actuele tijdelijke tentoonstellingen, vervolmaakt deze derde component het gezamenlijke museale aanbod. In het ruime souterrain worden diverse aspecten van de boeiende

opvoeringsgeschiedenis van de Festspiele getoond, d.m.v. een groot aantal diorama's met schaalmodellen van oudere ensceneringen, operakostuums en allerlei iconografische voorwerpen die in Wagners muziekdrama's een grote rol spelen. Het is voor het eerst dat deze zaken in een zo omvangrijke mate worden tentoongesteld. Hoe interessant ook, er valt aan deze eerste opstelling nog wel wat te verbeteren: het is er feitelijk te donker om alles goed te kunnen zien en, afgezien van de onjuiste informatie bij sommige diorama's, is de opstelling ervan nogal bezoeker-onvriendelijk. Van de vier horizontale rijen kijkkasten is de bovenste rij te hoog om er in te kunnen kijken en bevindt de onderste rij zich zo laag, dat je om die te kunnen zien praktisch op de grond moet gaan liggen. Aangenomen mag worden dat deze breed gehoorde klachten binnenkort wel zullen worden verholpen en dan zal dit onderdeel van het Wahnfried-ensemble absoluut grote belangstelling genereren. Wie zich wat wil terugtrekken kan in dit souterrain terecht in enkele stille celletjes waar men, relaxed gezeten, met een koptelefoon op, ongestoord kan luisteren naar exemplarische Bayreuthuitvoeringen. Met de blik, via de glazen buitenwand, gericht op een zen-achtige installatie grote zwerfstenen kan de concentratie worden vastgehouden.

De gehele oppervlakte op de begane grond van het museum is bestemd voor tijdelijke exposities. De eerste, ter gelegenheid van de heropening en nieuwbouw, was heel toepasselijk gewijd aan de ontstaansgeschiedenis en het gebruik door de jaren heen van het huis Wahnfried: "Wahnfried oder Aergersheim; Die Geschichte Wahnfrieds". Behalve de bij zo'n onderwerp te verwachten obligate afbeeldingen en voorwerpen, was er heel wat onbekend materiaal, dat zeer de moeite waard was en een nader inkijkje gaf in het privéleven van de Wagners, vanaf medio de 19e eeuw tot redelijk recentelijk. Het tijdvak 1930 - 1960 was daarbij bepaald niet vergeten, wat bij mij wel spannende beelden oproep. Wagner beschikte over meerdere piano's en vleugels. In de erker van het Haus Wahnfried staat de Steinwayvleugel uit 1875 die de fabriek hem ter gelegenheid van de eerste Festspiele in 1876 schonk. Hier in deze expositie in het Wagnermuseum werden zowel zijn geliefde Erard getoond, als zijn speciale voor het componeren gebouwde tafelpiano. Hoewel ik van het geheel een meer multimediale presentatie had verwacht, bood dit historisch overzicht een boeiend 'document humaine' van wat zich hier in die laatste ruim 140 jaar heeft afgespeeld.

Het herstelde c.q. heringerichte tuinpark

De omringende grond, veelal aangeduid als tuin, heeft overwegend een parkachtig karakter, vandaar mijn benaming 'tuinpark'. Wat velen ongetwijfeld deugd zal doen, is dat de oprijlaan vanaf de Richard-Wagnerstraße naar het Haus Wahnfried in zijn oude luister is hersteld: een prachtige, statige toegangsweg, afgezet met ranke, hoge bomen en omgeven door een smetteloos gazon. Lopende door deze prettige entourage, een pastoraal toneelbeeld gelijk, kan het niet anders of het hart van de bezoeker gaat sneller kloppen van verwachting over wat hij

gaat zien. De op hun manier historiserende herinrichters van het Haus Wahnfried, hebben een al van buiten waarneembare, maar mij zeer welkome nederlaag geleden (of is het een bewuste inconsequentie?) door de twee voorkamers op de begane grond met uitzicht op het voorplein en de oprijlaan, te voorzien van niet-originele, niet afgedekte, moderne lichtkronen. Bij avond wordt de villa niet alleen van buiten op een smaakvolle, ingehouden wijze aangelicht, maar ook de kroonluchters in die twee voorkamers zijn dan ontstoken. Het aldus van buiten en van binnenuit verlichte huis ziet er, vanaf de op afstand gelegen Richard-Wagnerstraße, onwaarschijnlijk feeëriek uit. Alleen al om die stille sensatie opnieuw te kunnen ondergaan, wil ik volgend jaar weer naar Bayreuth.

Aan de achterzijde van het pand is de oude ronde vijver met zijn ene omhoog-sputende fonteinstraal hersteld. Hieromheen bevindt zich een niet al te grote, wat ondefinieerbare tuin, waarbij er duidelijk rekening mee is gehouden dat hier grote aantallen mensen zullen rondlopen. De rest van het terrein is overwegend gazon, naar achteren -richting het graf en de Hofgarten- aangeplant met opgroeiend gewas en diverse bosschages. De vernieuwde parkaanleg heeft bij Wagners graf wel tot een curieuze verandering geleid. Wagners kist is in de grafruimte zodanig neergezet dat hij a.h.w. met zijn gezicht

naar zijn woonhuis kijkt. Daarom liggen een paar van zijn honden (zoals iconografisch ook gebruikelijk) begraven aan zijn voeteneind. Daar was tot voor kort ook de plaats voor herdenkingsredes en werden daar ook de kransen neergelegd. Bij de herinrichting van ook dit deel van het park is, om onduidelijke redenen, die herdenkingsplaats nu verlegd naar de andere zijde van het graf, zodat de eretekenen en bloemen voortaan niet meer aan zijn voeteneinde maar nabij zijn meesterlijk brein zullen liggen. Op zich volslagen onbelangrijk natuurlijk, maar in onze funeraire cultuur wel heel ongebruikelijk.

Samenvattend

Gezegd moet worden dat de grootscheepse aanpak een prachtig museaal ensemble van allure heeft opgeleverd. De drie verschillende gebouwen vertellen elk een eigen verhaal, hebben elk hun eigen sfeer, vullen elkaar goed aan en brengen gezamenlijk aldus een redelijk compleet totaalplaatje. De publieksinformatie reikt uitgebreide en gevarieerde historische kennis aan over Richard Wagner, zijn nazaten en de Bayreuther Festspiele. Dit levert in samenhang met het Festspielhaus, waar zijn muziekdrama's in het jaarlijkse zomerfestival worden opgevoerd, een ijzersterke combinatie op. De enige, maar wel ernstige, kritiek betreft de m.i. verkeerd begrepen herinrichting van het voormalige woonhuis Wahnfried. Bouwkundig zijn de zaken goed aangepakt en zijn (behalve dan t.a.v. de verdwenen, latere woonvertrekken van Cosima) geen verbeteringen nodig. Het kenmerk en voordeel van een interieuropstelling is dat die door zijn aard flexibel is en daardoor te wijzigen. Het Haus Wahnfried zou beduidend aan attractiviteit winnen als m.n. de begane grond opnieuw, met meer sfeer en gericht op beleving, zou worden heringericht. Het voormalige woonhuis is nu overduidelijk een echt museum geworden, een mooi museum weliswaar, maar helaas....Wagner woont er niet meer en zijn geest is er ook niet blijven hangen.

⁵⁾ Wieland Wagner en zijn zwager Bodo Lafferentz hebben begin april 1945, 3 weken voor Hitlers zelfmoord, in Berlijn nog getracht Hitler ertoe te bewegen hen de, door het Duitse bedrijfsleven aan Hitler geschonken, originele Wagnerpartituren in veiligheid te laten brengen, maar dat weigerde die met de mededeling dat ze op de meest denkbaar veilige plaats waren opgeborgen. Het betrof de handgeschreven partituren van *Die Feen*, *Das Liebesverbot*, *Rienzi*, *Das Rheingold* en *Die Walküre*. Sindsdien zijn die geschriften echter spoorloos.

⁶⁾ Brigitte Hamann: "Winifred Wagner oder Hitlers Bayreuth"; Piper Verlag, München, 2002, pag. 596-597.